

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.32689/2522-4603.2024.4.5>**Віталій ОСМОЛЯН**

кандидат юридичних наук, доцент кафедри права та правоохоронної діяльності Хмельницького інституту ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», don.sahalin@meta.ua
ORCID: 0000-0002-9389-5581

ПРИЙОМИ ДОПИТУ СВИДКІВ (ПОТЕРПІЛИХ) ЯК ФУНДАМЕНТАЛЬНА ДЕФІНІЦІЯ ФОРМУВАННЯ ПОКАЗІВ У КРИМІНАЛЬНИХ ПРОВАДЖЕННЯХ

У статті автором викладаються правові основи та перспективи розвитку кримінального процесуального права в світлі правової реформи в Україні. Розглядаються процесуальні ситуації, які виникають на етапі досудового розслідування та при судовому розгляді кримінальних справ, досліджуються та аналізуються прийоми допиту свідків (потерпілих) як головний критерій формування показів у кримінальних провадженнях та збору доказової бази у кримінальному процесі України, а також обґрунтовується необхідність ефективної співпраці працівників досудового розслідування та суду для якісного та об'єктивного виконання завдань кримінального провадження, дотримання загальних засад кримінального провадження та покращення інноваційної політики України загалом. Сформовані та наведені пропозиції щодо покращення тактики та методики проведення допиту свідка (потерпілого) під час здійснення кримінального провадження. Автором наданий на розгляд науково-практичному загалу власний (авторський) процесуально-криміналістичний алгоритм відібрання показів у свідків (потерпілих). Розкривається значення та місце цих новел в системі права, криміналістики та кримінального процесу у цілому. Зроблені висновки та надані рекомендації щодо узгодженого застосування норм діючого законодавства у практичній діяльності криміналіста, слідчого (детектива) та судді. Привернуто увагу на необхідність подальшої наукової співпраці вчених, спеціалістів у галузі матеріального та процесуального права.

Ключові слова: допит, детектив, показання, потерпілий, свідок, слідчий, суд, суддя, кримінальний процес, кримінальне провадження.

Vitaliy Osmolian. METHODS OF QUESTIONING WITNESSES (VICTIMS) AS A FUNDAMENTAL DEFINITION OF THE FORMATION OF TESTIMONY IN CRIMINAL PROCEEDINGS

In the article, the author describes the legal foundations and prospects for the development of criminal procedural law in the light of the legal reform in Ukraine. Procedural situations that arise at the stage of pre-trial investigation and at the trial of criminal cases are considered. The article examines and analyzes the methods of questioning witnesses (victims) as the main criterion for the formation of testimony in criminal proceedings and the collection of the evidence base in the criminal process of Ukraine. The author substantiates the need for effective cooperation between pre-trial investigation workers and the court for high-quality and objective performance of the tasks of criminal proceedings, compliance with the general principles of criminal proceedings and improvement of the innovative policy of Ukraine in general. Proposals for improving the tactics and methodology of witness (victim) interrogation during criminal proceedings have been formulated and given. The author has provided the scientific and practical public with his own (author's) procedural and forensic algorithm for taking testimony from witnesses (victims). The meaning and place of these novels in the system of law, criminology and the criminal process as a whole is revealed. Conclusions were made and recommendations were made regarding the coordinated application of the norms of the current legislation in the practical activities of the criminalist, investigator (detective) and judge. Attention was drawn to the need for further scientific cooperation of scientists, specialists in the field of substantive and procedural law.

Key words: interrogation, detective, testimony, victim, witness, investigator, court, judge, criminal process, criminal proceedings.

Постановка проблеми. У відповідності до статті 62 Конституції України [2] особа вважається невинуватою у вчиненні злочину і не може бути піддана кримінальному покаранню, доки її вину не буде доведено в законному порядку і встановлено обвинувальним вироком суду. Ніхто не зобов'язаний доводити свою невинуватість у вчиненні злочину. Обвинувачення не може ґрунтуватися на доказах, одержаних незаконним шляхом, а також на припущеннях. Разом із тим, доказами у кримінальному провадженні, у відповідності до

статті 84 Кримінального процесуального кодексу України [4], є фактичні дані, отримані у передбаченому процесуальним законом порядку. Процесуальними джерелами доказів є показання, речові докази, документи, висновки експертів.

Обов'язок доказування у кримінальному процесі України покладено на слідчого та прокурора. Це покладає особливу відповідальність на слідчих (детективів), експертів та суддів (суди) щодо забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування

і судового розгляду з тим, щоб кожний, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура. Зазначене не уявляється можливим без суворого дотримання норм Конституції України та процедури законності. В цьому і полягає **актуальність** проблеми.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Проведений аналіз [1–11] показав, що вчені та практики неодноразово досліджували діяльність правоохоронних органів та суду по основних питаннях отримання, формування та дослідження доказів у кримінальному провадженні в цілому та їх окремі аспекти зокрема. Проте розгляд та дослідження специфіки тактико-криміналістичних прийомів допиту свідків (потерпілих) з позиції головної процесуальної складової формування показів у кримінальних провадженнях вимагає свого детального дослідження та аналізу.

Формулювання мети статті. Метою статті є на підставі проведеного теоретичного аналізу та власного практичного досвіду розглянути процесуально-криміналістичні прийоми допиту свідків (потерпілих) як фундаментальну дефініцію формування показів у кримінальних провадженнях, а також обґрунтувати необхідність ефективної співпраці криміналістів, слідчих (детективів) та суддів (суду) для якісного та об'єктивного виконання завдань кримінального провадження, а також покращення інноваційної політики України взагалі.

Виклад основного матеріалу дослідження. У відповідності до статті 95 Кримінального процесуального кодексу України [4] показаннями є відомості, які надаються в усній або письмовій формі під час допиту підозрюваним, обвинуваченим, свідком, потерпілим, експертом щодо відомих їм обставин у кримінальному провадженні, що мають значення для цього кримінального провадження.

Необхідною причиною отримання повних та достовірних показань є безпосереднє сприйняття подій органами чуттів свідка. Різні властивості предметів викликають комплекс відчуттів, створюють уявлення у формі образу. На формування конкретного образу великою мірою впливають досвід людини, рівень її розвитку, коло інтересів, професійна підготовка, що визначають знання предмету або явища. Сприймаючи властивості пред-

метів, свідок осмислює їх, оцінює міру свого досвіду.

Існують об'єктивні та суб'єктивні фактори, які ускладнюють отримання повної інформації про подію, що мала місце та яка підлягає детальному дослідженню.

До об'єктивних факторів відноситься те, що не залежить від свідка, наприклад, несприятливі умови спостереження: короткочасність, віддаленість, ненормальна освітленість, атмосферні перешкоди; до суб'єктивних – слід віднести, по-перше, дефекти органів чуття людини, по-друге, зниження можливостей сприйняття органами чуття свідка під впливом хворобливих станів, нервових розладів, втоми, сп'яніння та інших мінливих причин.

Фіксування інформації свідком буває навмисним та ненавмисним.

Навмисне запам'ятовування зустрічається у тих випадках, коли свідок докладає зусиль для того, щоб запам'ятати цю подію. Наприклад, якщо свідок передбачає, що йому доведеться надавати в подальшому свідчення про те, що сталося, або у силу незвичайності події та інтересу до нього допитуваного. Проте найчастіше має місце ненавмисне запам'ятовування. При навмисному запам'ятовуванні довше зберігається у пам'яті отримана інформація та при відтворенні надаються більш повні та точні покази.

З плином часу виникає небезпека спотворення або навіть втрати отриманої інформації. За загальним правилом, зволікання з допитом погіршує якість показів. Проте допит безпосередньо після події кримінального правопорушення потерпілого або свідка-очевидця, які гостро переживають перебіг останньої, також може бути малоефективним. Більш повними та точними є покази на допиті, зробленому через кілька днів після кримінального правопорушення, коли переживання дещо втратили свою гостроту.

Необхідно мати на увазі, що процес забування може бути зворотним. За сприятливих умов забуті події та факти можуть бути спотворені, частково нафантазовані та вже у такому форматі закріплені у пам'яті. Це названо у психології ремінісценцією. За її допомогою можуть бути отримані нові дані на повторному допиті.

Ремінісценція (від лат. *reminiscentia* – спогад) – це невиразний спогад, відгомін якоїсь події або враження, це акт пригадування минулого досвіду або подій [9].

Ремінісценція пам'яті – це нормальний стан психіки: під час переповненості радісними або стресовими подіями, мнестичні процеси

людини піддаються гальмуванню, внаслідок переважання – це захисний механізм психіки [8]. У подальшому емоційно пофарбовані події раптово згадуються.

Надання показів свідком передуює спогад ним тих обставин, що стали підставою для його виклику на допит. Іноді спогади про сприйняте виникають на більш ранніх стадіях, коли свідок подумки повертається до події кримінального правопорушення та намагається відтворити його картину. Помічаючи прогалини у своїх спогадах, свідок або залишає їх незаповненими та згадує забуте пізніше або заповнює забуте іншими уявленнями на основі отримання додаткової інформації ззовні, з власного досвіду, з колишніх спостережень. У цьому полягає серйозна загроза спотворення показів.

Точність передачі інформації про кримінальне правопорушення залежить багато в чому від того, наскільки правильно свідок вміє висловлювати свої думки. Однак навіть за високої культури мови можлива різниця між тим, про що думав свідок та що він сказав слідчому (детективу). Зазвичай такі спотворення виникають через прискорений темп допиту або труднощі у доборі слів. Іноді деякі слідчі (детективи) помилково вважають, що уповільнений темп давання показань свідком, коли останній замислюється у процесі викладу свідчень, зволікає з відповіддю на запитання слідчого (детектива), говорить про нещирість допитуваного. Необхідно пам'ятати, що, даючи свідчення, свідок одночасно і повідомляє слідчому (детективу) інформацію про кримінальне правопорушення, та, у свою чергу, й критично переосмислює свої покази, зіставляючи їх із сприйнятими раніше уявленнями. Тому темп допиту не повинен заважати свідкові аргументовано та самокритично висловлювати свої думки.

Спотворення інформації також може мати місце й при прийомі, переробці та процесуальному закріпленні показів, у випадку, коли слідчий (детектив) неправильно зрозумів свідка та зафіксував у протоколі ненавмисно «спотворені» покази. Звідси виникає необхідність обрати такі методи допиту, які виключили б або звели до мінімуму спотворення інформації при її прийомі та протоколюванні слідчим (детективом).

При протоколюванні запис показів ведеться або після закінчення усного допиту, або одночасно з ним, або з окремих етапів допиту. Як показує слідча практика, перший метод забезпечує безперервність допиту і не порушує контакту з допитуваним, але вимагає великого досвіду, хорошої пам'яті і зв'язку

з ризиком спотворення і втрати інформації при записі показань. Протоколювання паралельно з усним допитом погіршує якість допиту, порушує контакт, але значно підвищує повноту та якість фіксації. Доцільніше проводити допит свідка за окремими епізодами, стадіями, що дозволяє використовувати переваги першого та другого методів допиту та без істотного погіршення якості усного допиту отримувати досить повні покази.

Використання засобів звукозапису та відеозапису покликане звести до мінімуму небезпеку спотворення інформації на стадії її отримання, переробки та процесуального закріплення. Звукозапис та відеозапис, будучи додатковими засобами фіксації, дають можливість повністю відобразити своєрідність змісту та підтекст діалогу, а також методи та особливості допиту.

У сучасному Світі із неупинним розвитком технологічного процесу звукозапис можливо здійснювати і на сучасні гаджети.

Гаджет (англ. gadget – пристрій) – як правило, цікава технічна новинка у вигляді електронного пристрою, або іншого засобу, що поєднує в собі високі технології і цілком реальне застосування [1].

З метою дотримання процедури законності та об'єктивності під час проведення слідчої (розшукової) дії необхідно обов'язково у протоколі проведення процесуальної дії вказати технічні особливості (маркування) електронного пристрою, який використовується у процесі збору доказів [3].

У ряді випадків виникає необхідність отримання повторних показань. Перший допит дає поштовх до спогаду забутих обставин, мобілізує пам'ять та створює сприятливі умови для заповнення прогалин у показах. Доповнення при повторному свідченні можуть бути викликані ще й тим, що частина інформації, яка повідомлена на першому допиті, була неточно зафіксована чи втрачена слідчим (детективом).

При повторному допиті свідки іноді пам'ятають та відтворюють не первинну інформацію, не сприйняту ним подію, а свої первісні свідчення про неї. Тому, на нашу точку зору, принципово неправильно розпочинати повторний допит із питання чи свідок підтверджує свої попередні покази. Це часто призводить до текстуального відтворення відомостей з раніше наданих показів. Свідки через неправильно зрозуміле ними попередження про кримінальну відповідальність за дачу завідомо неправдивих показань (згідно статті 384 Кримінального кодексу України «Введення в оману суду або іншого

уповноваженого органу» [5]) іноді уникають доповнень та внесення змін до своїх раніше наданих показів навіть тоді, коли їх необхідність очевидна. Тому при повторному допиті доцільно роз'яснювати свідкам, що усунення неточностей та помилок у їхніх попередніх показах не може розглядатися як явна невірність (хибність) інформації та свідчень.

При повторному допиті слідчий (детектив) повинен прагнути, щоб свідок повідомляв не свої міркування, а те, що він свого часу сприйняв органами чуттів. Саме тому причини розбіжності з початковими показами, як і отримання від свідка нової інформації, повинні ретельно з'ясуватися у допитуваного та зіставлятися з умовами сприйняття, запам'ятовування та відтворення показань. Такий підхід дозволяє правильно оцінити достовірність повторних показань.

З великою обережністю слід підходити до зміни показань потерпілими, які особливо схильні до навіювання та самонавіювання.

Навіювання (самонавіювання), сугестія – це психологічний процес, за допомогою якого людина або явище натякають, або впливають на віру, ведуть до переконань, або бачать щось без об'єктивних причин [6].

Або ж самонавіювання – свідоме саморегулювання, навіювання самому собі уявлень, почуттів, емоцій [10].

Через своє становище під впливом пережитого потерпілі зазвичай несвідомо сприймають кримінальне правопорушення у спотвореному вигляді. Повторний допит потерпілі нерідко розцінюють як недовіру слідчого (детектива) до їхніх свідчень, а тому свідки (потерпілі), не розуміючи того, самі наполягають на своїх попередніх показах, а отже і на своїй попередній «помилці».

Нижче ми пропонуємо власний (авторський) процесуально-криміналістичний алгоритм відібрання показів у свідків (потерпілих), який, у свою чергу, невід'ємно ґрунтується на вимогах законодавця, описаних у Кримінальному процесуальному кодексі України.

Так, перед початком допиту слідчий (детектив) засвідчується в дійсності анкетних даних особи, яка з'явилася на допит, роз'яснює свідку його права та обов'язки та попереджає про кримінальну відповідальність за відмову або ухилення від давання показань та за дачу завідомо неправдивих показань, що підтверджується підписом свідка у протоколі.

Проте варто зазначити, що форма попередження про відповідальність за відмову або за завідомо неправдиві показання залежно від правдивості та особистих якостей свідка

може бути різною. Необхідно мати на увазі, що чесні, але недовірливі люди можуть сприйняти попередження як недовіру до них з боку слідчого (детектива). Тому, зазначеним особам доцільно роз'яснити, що слідчий (детектив) не має підстав сумніватися в правдивості їх показів, однак він повинен виконати необхідну процедуру. Та навпаки, якщо у слідчого (детектива) є підстави підозрювати свідка у нещирості, він має наголосити на попередженні такої особи про відповідальність за дачу хибних показів.

На початку допиту слідчий (детектив) з'ясовує інформацію про особу допитуваного. На жаль, ця частина допиту часто сприймається слідчим (детективом) як формальність. Проте докладне з'ясування анкетних даних допомагає слідчому (детективу) скласти більш повне уявлення про свідка, заспокоює допитуваного, сприяє встановленню контакту з ним. При з'ясуванні анкетних даних слідчий (детектив), не загострюючи на тому уваги допитуваного, може встановити ставлення свідка до підозрюваного та потерпілого.

Допит свідка починається з пропозиції розповісти все, що йому відомо про кримінальне правопорушення та особу підозрюваного. Ми вважаємо, що вільне оповідання сприяє отриманню більш повних та достовірних показів, ніж це мало б місце при відповідях свідка на запитання слідчого (детектива). Крім того, слідчий (детектив) іноді має неповне уявлення про поінформованість свідка про подію кримінального правопорушення, а тому низка важливих обставин (при наявності формату допиту в аспекті «лише надання відповідей на заздалегідь підготовлені правоохоронцем запитання») може залишитися нез'ясованою.

Під час вільної розповіді не рекомендується перебивати свідка, виявляти нетерпіння, показувати, що слідчий (детектив) поспішає. Це перешкоджає нормальному відтворенню інформації, вкрай несприятливо позначається на психологічному контакті. Звичайно, якщо допитуваний ухиляється від запитань, які йому поставлені на розгляд, правоохоронець вправі сказати йому про це, проте не слід поспішати з таким висновком та без очевидної необхідності перебивати допитуваного. Після закінчення вільної розповіді слідчий (детектив) може з'ясувати питання, які виникли у нього. Цьому служить постановка перед свідком уточнюючих, доповнюючих, конкретизуючих запитань.

При виявленні прогалин та неточностей у показах слідчий (детектив) вживає заходів щодо їх усунення. Криміналістикою та слідчою практикою розроблено спеціальні

прийоми надання допомоги свідку у пригадуванні забутих фактів та подій [11, с. 79]. Однак ця допомога не повинна містити елементи навіювання. Закон прямо вказує на неприпустимість навідних питань, що містять у прихованій чи явній формі бажану для допитуваної особи відповідь. Цим же цілям служить вимога Закону про те, щоб викликані по одній справі свідки допитувалися порізно і за відсутності інших свідків, причому слідчий (детектив) та суддя зобов'язані вживати заходів, щоб свідки по одній і тій же справі не спілкувалися між собою (статті 224 та 352 Кримінального процесуального кодексу України). Це дозволяє уникнути нівелювання показів під впливом навіювання.

У пригадуванні забутого велику роль відіграють асоціації та суміжності.

Встановлено, що у пам'яті людини явища укладаються та перебувають у певному зв'язку між собою, тому будь-яка забута обставина може бути відновлена при розгляді пов'язаних із нею суміжних обставин. Це випадок, коли одна утримувана у пам'яті свідка обставина надасть асоціаціям поштовху для відновлення у пам'яті іншої, пов'язаної із нею обставини. Такі асоціації можуть виникнути за суміжністю у часі, суміжністю у просторі, суміжністю у причинному зв'язку та, нарешті, в окремих випадках можливі асоціації з суміжністю емоційних переживань [7].

Для усунення прогалин, викликаних сумлінною помилкою, вважаємо за доцільне

використовувати запитання, що активізують асоціативні зв'язки, розглядати суміжні події та обставини, пред'являти учасникам процесу речові докази та документи, оголошувати зміст протоколів, відтворювати аудіозапис та відеозапис допиту, проводити одночасні допити, а також проводити повторні допити свідків на місці події.

Висновки. Як висновок до статті зазначимо, що наявність процесуальних ситуацій, які виникають у кримінальних провадженнях при допиті свідків (потерпілих) на етапі досудового розслідування, різноманіття їх процесуальних варіації, а отже, як наслідок, неоднозначне науково-теоретичне трактування та застосування на практиці при здійсненні кримінального провадження вимагають від слідчих (судових) та експертних органів вдосконалення вже існуючих та розроблення нових прийомів та методів проведення слідчих (розшукових) дій, зокрема допиту, з метою якісного та ефективного виконання завдань та дотримання загальних засад кримінального провадження.

Зважаючи на наявність недоліків у цій сфері процесуально-правової, судової та експертної діяльності вважаємо за актуальні подальші дослідження відповідної спрямованості, адже останні створюватимуть перспективи теоретичних та практичних напрацювань та сприятимуть розв'язанню проблемних питань на цьому напрямку.

Література:

1. Вікіпедія. Вільна енциклопедія URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/> (дата звернення: 17.10.2024).
2. Конституція України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 1996, № 30, ст.141) (редакція станом на 01.01.2020) URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 17.10.2024).
3. Копанчук В. О., Осмолян В. А., Кравчук О. В. Процесуально-правові особливості фіксації показань учасників кримінального процесу за допомогою електронних джерел. *«Європейські перспективи/ European Perspectives» (політика, економіка, право)*. № 1, 2024. С.77–84.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2013, № 9-10, № 11-12, № 13 ст. 88. (редакція станом на 07.09.2024) URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 14.10.2024).
5. Кримінальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України (ВВР)*, 2001, № 25-26, ст. 131. (редакція станом на 07.09.2024) URL: <http://zakon.rada.gov.ua> (дата звернення: 17.10.2024).
6. Осмолян В. А. Судово-медичне та правове значення гіпнозу під час здійснення кримінального провадження. *«Медичні новини Грузії (Georgian Medical News)»* Тбілісі-New York № 11 (344) Листопад 2023.- ISSN 1512-0112. ст. 137–146.
7. Осмолян В. А. Тактико-криміналістичні прийоми допиту як правова складова отримання достовірних показань учасників процесу. *«Наукові праці МАУП. Серія: Юридичні науки»*. Київ : Міжрегіональна Академія управління персоналом, 2023. Вип. 3 (66). С.10–16.
8. П'єр Жане «Ремінісценція в психології». Publish Україна. URL: <https://publish.com.ua/suspilstvo/reministsentsiya-yaak-fenomen-psikhiki-lyudini.html>. (дата звернення: 17.10.2024).
9. Словник UA – портал української мови та культури: URL: <https://slovnyk.ua/index>. (дата звернення: 17.10.2024).
10. Способи ділового спілкування. Вінницький національний технічний університет. URL: https://web.posibnyku.vntu.edu.ua/icgn/10prishak_e.html (дата звернення: 17.10.2024).
11. Тіщенко В. В. Криміналістика : навчально-методичний посібник / В. В. Тіщенко, О. О. Подобний. Одеса : Юридика, 2022. 236 с.